

Kristinusko ennen kristinuskoa Suomessa (II)

Keskustelua Suomen kristillistymisestä

Tämän kirjoittaja on vuosina 1987, 1989 ja 1995 julkaisemissaan tutkimuksissa tarkastellut rautakautisten löytöjemme kristillistä symboliikkaa ja tehnyt päätelmiä Suomen kristillistymisestä.¹ Suomen Museossa 1989 ja Historiallisessa Aikakauskirjassa 2/1997 dosentti Jukka Luoto on kohdistanut arvostelunsa tuloksiini ja tulkintoihini.² Vastaan tässä arvosteluun ja kehittelen perustelujani pitemmälle.

Dosentti Luotoa tuntuu harmittavan, etten ole vakuuttunut hänen näkemyksiensä oikeellisuudesta, niiden perustelujen pitävyydestä. Olen lukenut hänen artikkelinsa huolellisesti ja punninnut hänen argumenttejaan. Niistä eräät ovat huomionarvoisia ja ansaitsevat kommenttinsa, mutta niilläkään ei ole sellaista kantavuutta kuin hän arvelee. Nekään eivät anna aihetta muuttaa tai tarkistaa aikaisempia päätelmiäni, päätelmiä siitä, että Suomi alkoi kristillistyä vähitellen, koska tänne suodattui rautakaudella jatkuvasti impulsseja kristillisestä maailmasta, harvoin tosin juuri välittömästi, vaan enimmäkseen Skandinavian, Baltian ja Venäjän kautta.

Lintuneuloista³ päätellen tällaiset impulssit alkoivat jo vuoden 500 tienoilla, kansainvaellusajan puolivälissä. Varsinaisen kristillisyyden ilmaantumiseen ne johtivat vuoden 800 tienoilla. Kristillistymisen ratkaiseva vaihe alkoi vuoden 1000 tienoilla, kuten arkeologisista seikoista on päätelty. Sitä seurasi ehkä jo 1100-luvun puolivälissä miekkalähetyksen kausi, jos kirkolliset perimätiedot ensimmäisestä ristirekkestä ovat luotettavia. Se jatkui 1200-luvun loppuun, minkä jälkeen kristinuskoa levitti suomalainen uudisasutus sekä saamelaisiin kohdistunut käännytystyö.

1. *Huomautus viitteettömistä artikkeleista.* Historiallisessa aikakauskirjassa 1995 julkaisemani artikkeli oli viitteetön, sillä otaksuin, että Kielissä 1994 pitämäni suunnilleen samansisältöinen esitelmä »Früher christlicher Einfluss in Finnland» painettaisiin viitteineen nopeasti; se ilmestyi vasta 1997.⁴ Olin kuitenkin kirjoittanut aiheesta viitteillä varustetut artikkelit jo 1987 ja 1989.⁵

2. *Logiikka?* Dosentti Luoto: »On tietenkin selvää, että kun kristinusko oli ollut olemassa yli 1000-vuotta ennen kuin sen asema vakiintui Pohjoismaissa, ei se ole voinut olla tavalla tai toisella vaikuttamatta täkäläiseen kehitykseen jo ennen aseman-

¹ Salo 1987, 1989 ja 1995.

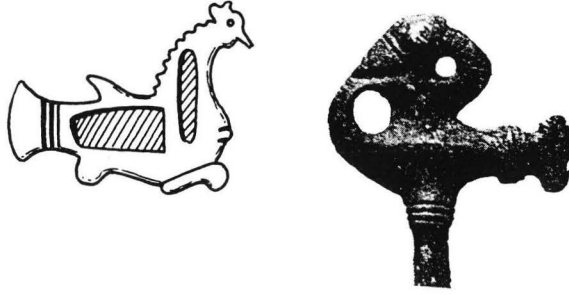
² Luoto 1989, 1997.

³ Salo 1995, k. 1.

⁴ Teoksessa Michael Müller-Wille (Hrsg) 1997.

⁵ Unto Salo, Suomen kristillistymisen varhaisvaiheista. Teoksessa *Studia historica in honorem Vilho Niitemaa*. Turun Historiallinen Arkisto 42. 1987. Unto Salo, *The Early Stage of Finland's Conversion to Christianity*. Teoksessa *Byzantium and the North. Acta byzantina fennica*. Helsinki 1989.

Kuva 1. Suomalaisen lintuneulojen leveäpyrstöinen lintu muistuttaa provinssiroomalaisten solkien ja neulojen kukkohahmoja ja lienee omaksuttu varhaiskristillisestä koristetaiteesta. Yhtäläisyys näkyy erityisesti pyrstön levenyksessä ja poikittaiskoristeissa. Neulassa linnun vartalo ja kaula on kuitenkin muotoiltu reällisiksi sidelangan ja riipuskorun kiinnittämistä varten, mikä tekee linnusta joutsenhahmoisen, ja päänsikin muotoilussa on eroja. Kuvassa lintuneula Sääksmäen Kiiliästä ja kukkosolki Galliasta. E. Kivikosken, R. Joffroy ja A. Thénot'n mukaan.

sa vakiintumista.»⁶ Aivan niin. Juuri tätä olen koettanut kristilliseksi tulkitsemäni symboliikan ja ornamenttiikan avulla todistella.

Tällaista todistelua Luoto ei kuitenkaan katso voivansa hyväksyä, koska useimmat kristilliset symbolit eivät ole pelkästään kristillisiä. Tämä johtuu siitä, että kristityt omaksuivat enimmäkseen symbolinsa antiikin kulttuurista, mutta antoivat niille uuden merkityksen. Luodon mukaan kansainvaellusajan lintuneuloja, jotka ilmaantuvat löytöihin vuoden 500 tienoilla, ei siis voisi tulkita kristillisestä antiikista omaksutuiksi, koska kaukaa Siperiasta, erään paimentolaispäällikön haudasta on löydetty ajanlaskun vaihteen taakse ajoittuva lintuneula.⁷ Korostaessaan kristillisen maailman ulkopuolisten lintuneulojen merkitystä Luoto jättää huomiotta ne muodon ja koristelun yhtäläisyydet, jotka yhdistävät Suomen lintuneulojen leveäpyrstöisiä lintuja varhaiskristillisen ajan provinssiroomalaisiin kukkosolkiin, kuten em. tutkimuksessani kuvienkin avulla osoitin.⁸ Yhtäläisyydet ovat niin vakuuttavat, että neulojen leveäpyrstöistä lintutyyppiä täytynee pitää kristilliseltä alueelta lainattuna. Yhtäläisyyden kiinnostavuutta korostaa se, että leveäpyrstöistä tyyppiä tunnetaan vain Suomen lintuneuloista, mutta ei esimerkiksi Norjasta, jossa lintuneulat ovat muutoin yleisiä.⁹ Näyttää siis siltä, että Suomen kyseiset lintuneulat osoittavat välittömiä kosketuksia Galliasta Balkanille ulottuvalle provinssiroomalaiselle, jo tuolloin kristilliselle alueelle.

Samaa alkuperää ovat mitä ilmeisimmin neulojen muutkin lintutyytit, nimittäin suorapyrstöinen muoto, joka rinnastunee kristillisen symboliikan kyyhkysiin, ja pysty-pyrstöinen vesilintu?, kristillisessä taiteessa mm. Paratiisin virtojen asukas.¹⁰ Päättelmä lintuneulojen symboliikan kristillisestä lähtökohdasta voidaan tietysti kumota osoittamalla, että neulojen lintukuviot on lainattu Suomeen ja Skandinaviaan kristillisen maailman ulkopuolelta. Sitä ei dosentti Luoto eikä tietävästi kukaan muukaan ole tähän mennessä tehnyt.

⁶ Luoto 1989, s. 133.

⁷ Kyseisen haudan löydöt olivat ainakin 1980-luvulla näytteillä Pietarin Eremitaasin arkeologisessa osastossa.

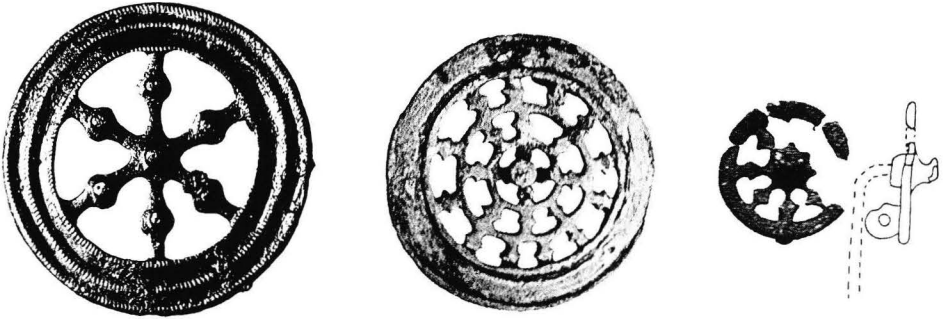
⁸ Salo 1995, s. 13–14. Vrt. kuvia 1 ja 2.

⁹ Kivikoski 1973, kuvat 245–246 selityksineen ja viitteineen. Ella Kivikoski pitää mahdollisena, että Suomen lintuneulat palautuvat kristillisiin esikuviiin, kuten Riitta Heinonen 1954 esitti. Ks. Heinonen 1954.

¹⁰ Salo 1965, s. 13–14. Linnuista kristillisinä symboleina esim. Heinz-Mohr 1988, »Hahn», »Taube»; sorsat (»Ente») esiintyvät Heinz-Mohrin mukaan kristillisen taiteen luonnonkuvauksissa vailla itsenäistä symbolista merkitystä.

Kuva 2. Elämänveden maljasta nouseva Kristusviinipuu ja kyyhkyjä sen äärellä. Kyyhkyt vastaavat suomalaisten lintuneulojen suorapyrstöisiä lintuja. 500-luvun mosaiikki S. Vitalen basilikan presbyteriumissa Ravennassa. G. Bustacchinin mukaan.

Kuva 3. Ratassymboleja. Vasemmalla Saltvikin Kvarnbackenin ratassolki (n. 800), keskellä monikehäinen ratassolki (200–400) Trikatasta Pohjois-Latviasta sekä ratasneula (400–550) Rucavasta Latvian lounaisrannikolta. Ratasmotiivien yhtäläisyys ja puhkonaisvalanta perustuu antiikin kulttuuripiiristä sekä nuoremmalla roomalaisajalla että merovinkiajalla saatuihin esikuviiin. Trikatan soljen monikehäisyys on pohjoislatvialainen (liiviläinen) piirre. E. Kivikosken ja H. Mooran mukaan.

3. *Ratassoljet.* Luoto: »Keskeistä käydyssä keskustelussa on Suomen rautakauden ratasaiheisten solkien alkuperä»; Luoto lukee tässä artikkelissaan ratassolkiin myös rengasristisoljet, jotka hän aikaisemmin piti ristiaiheisina. Luodon huomautus pitää paikkansa: olen itse kiinnittänyt suurimman huomion rengasristisolkiin, koska niiden symboliikka on selvintä, ja siitä syystä Luoto on puolestaan kohdistanut kritiikkinsä juuri niitä koskeviin tulkintoihini. Mutta alkuperän ongelma on yleisempi, se koskee koko kristillistä symboliryhmää, kaikkia leveäkehäisiä rengassolkia ja korkeakehäisiä ketjunktantimia; yksittäiset solkityypit ovat vain osa tästä kokonai-

Kuva 4. Kahden enkelin kantama pyörä kristillisenä symbolina; pylvään kapiteelissa; S. Ambrogion atrium, Milano. Kyseessä lienee taivaallinen symboli: enkelit ovat taivaallisia olentoja. Kun pyörä on ikuisuutta ja täydellisyyttä merkitsevän ympyrän muunnos, enkelien kannattama pyörä voidaan tulkita Jumalan symboliksi. Varhaiskristillinen taide näet vältti Jumalan kuvaamista ja käytti sen sijaan symboleita, kuten ympyrää tai taivaasta alas suuntautuvaa kättä. P. Reuterswärdin mukaan.

suudesta.¹¹ Tätä kokonaisuutta Luoto ei käsittele, vaan sivuuttaa sellaisen materiaalin, josta hänellä ei ole sanottavaa ja joka ei siis sovellu hänen kritiikkinsä kohteeksi, vaikka se sopii antamiini selityksiin. Huomautan ohimennen, että varsinaisiin ratassolkiin kuuluu vain Saltvikin Kvarnbackenin kalmistosta löydetty. Se sopii antamiini tulkintoihin. Muut »ratassoljet», joiden luonnetta en ole itsekään aikaisemmin oivalta-
nut, on arvioitava ristiaiheisten solkien yhteydessä.

Luoto huomauttaa sinänsä oikein, ettei ollut alun perin kristillinen symboli. Sellainen siitä kuitenkin tuli, varmaankin siitä syystä, että pyörä tai tuliset vaunut tai pyörät mainitaan Vanhassa ja Uudessa Testamentissa useassa kohdassa, tuliset vaunut mm. Eliaan taivaaseen astumisen yhteydessä, tuliset pyörät Johanneksen ilmestyksessä.¹² Pari esimerkkiä pyörästä kristillisenä symbolina: kahden enkelin kannattama monipuolainen pyörä on kuvattuna Milanon S. Ambrogion kirkossa, kahden leijonan vartioima pyörä Jacan, Espanja, roomalaisen katedraalin (v. 1020) tympanonissa.¹³ Kvarnbackenin ratassolki voidaan siis hyvin tulkita kristilliseksi symboliksi. Se seikka, että Tanskan kuuluisan Gundestrupin kulttikattilan eräässä hopeisessa kohokuvassa on esitetty ratas¹⁴ – kattila ajoitetaan tavallisesti ajanlaskun vaihdetta edeltävään aikaan – ei millään tavalla todista Kvarnbackenin ratassoljen kristillisyyttä vastaan.

Ei varsinkaan, kun soljen kolmiharjainen kehäkin saa vastineita Bysantin kristillisestä taiteesta. Pari esimerkkiä: Athoksen Stavronikitan luostarissa säilytetystä evankeliumissa on kuvattu munkki Pyhä Antonius kolmiharjaisen kehyksen ympäröimänä, ja kolminkertainen ympyrä kehystää Hosios Lukasin eräässä mosaiikissa kuvatun sarkofagin tähtimäistä (kristogrammista ja rististä yksinkertaistunutta) symbolia; luostarin mosaiikissa kuvataan, miten Kristus herättää viimeisenä päivänä Adamin kuolleista.¹⁵

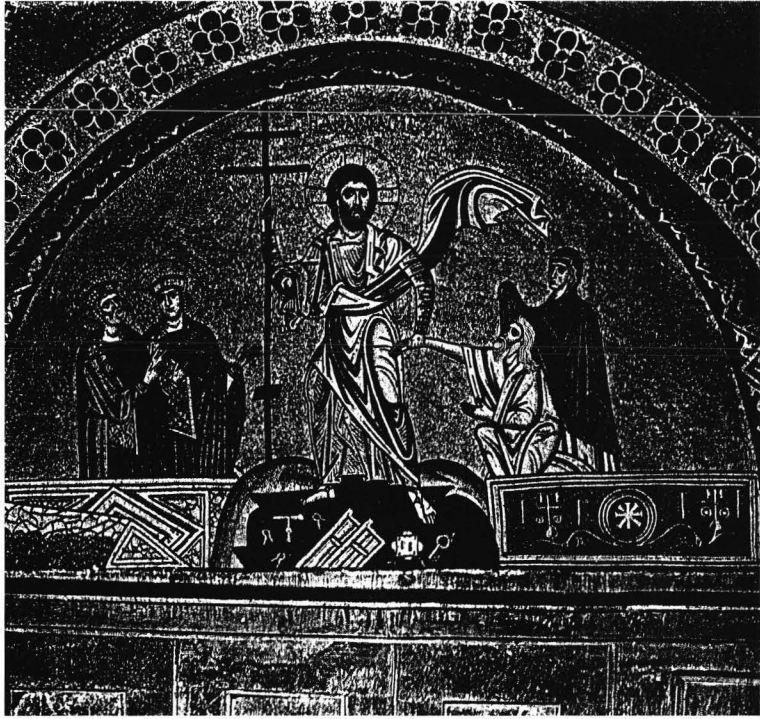
¹¹ Kvarnbackenin ratassolki: Ks. Kivikoski 1963, s. 37–40, 75–76, t.30:1. Salo 1987, s. 364–367. Salo 1977, 345–346. – Olen aikaisemmin nimittänyt Kvarnbackenin ratassolkea kuusi puolasoljeksi, ks. Salo 1995, k. 6. Nimitys johtui siitä, että pidin tuolloin soljen puolia mahdollisesti kristogrammin (Kristuksen nimen kreikankielisten alkukirjainten (X=ksi ja P=Rho) yksinkertaistunutta). Tästä käsityksestä olen sittemmin luopunut. – Luoto on lukenut ratassolkiin myös eräät degeneroituneet soljet, kuten Salo 1995, k. 7, (Euran Luistari). Olen sittemmin todennut, että ne palautuvat viisiristisolkiin, lähtökohtana Hauhon Kalomäen soljen kaltaiset muodot; Kalomäen solki, ks. Museovirasto (julkaisija) 1994, kuva 52.

¹² Heinz-Mohr 1988, »Rad».

¹³ Reuterswärd 1982/3, s. 109, k. 16 (Jaca, Espanja), ja s. 112, k. 22 (Sant' Ambrogio, Milano).

¹⁴ Kuvattuna esim. Bröndsted 1940, k. 75a.

¹⁵ Grabar 1980, s. 81 ja k. 207. Lazarides 1987, k. 15. Monikehäiset kehykset ympäröivät useissa Ravennan mosaiikeissa Kristusta, pyhiä tai pyhimyksiä; ks. Busstacchini, Ravenna, s. 32, 91, 140–41.

Kuva 5. Kristus herättää viimeisenä päivänä Adamin kuolleista nostamalla hänet sarkofagista. Sarkofagin seinän tähtimäinen kristogrammista ja rististä muodostunut kuvio on sijoitettu kolminkertaisen ympyräkehäksen sisään. Kolminkertainen kehys vastaa Kvarnbackenin soljen kolmiharjaista kehää ja on ilmeisesti tulkittava pyhän kolminaisuuden symboliksi, elementteinä kolme ikuisuutta ja täydellisyyttä symboloivaa ympyrää. 1100-luvun mosaiikki Hosios Lukasin luostarissa Kreikassa. P. Lazaridesin mukaan.

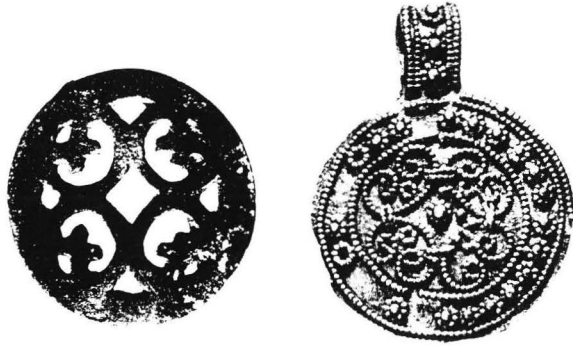
Kolmiharjainen kehä/kehys merkinnee kummassakin, samoin myös Kvarnbackenin soljessa, pyhää kolminaisuutta, esitettynä täydellisyyttä ja ikuisuutta symboloivien ympyröiden kautta. Ympyrä oli näet antiikissa täydellisyyden symboli, koska sen kehän jokainen piste täyttää yhden ja saman ehdon. Tästä syystä latinan **rotundus** 'ympyrä' kehittyi merkitsemään myös 'täydellistä'. Samalla ympyrä oli myös ikuisuuden merkki, koska sen kehä ei ala mistään eikä pääty mihinkään.¹⁶ Tällaisten ajatustaus-
tojen vuoksi varhaiskristillinen, varhaisbysanttilainen ja myöhempikin kristillinen taide kuvasi Kristuksen, Jumalan karitsan, profeetat, apostolit ja pyhimykset sekä ristin ja kristogrammin usein ympyrään sijoitettuna. Ne selittävät myös, miksi pyhyttä osoittava sädekehä, nimbus, on useimmiten ympyränmuotoinen.¹⁷

Kvarnbackenin ratassoljen kristillistä taustaa ei siis tarvitse suuremmin epäillä, vaikka sen kuusi puolaa eivät johdukaan kristogrammista, kuten pidin aikaisemmin

¹⁶ Ympyrän symboliikasta esim. Ladner 1992, s. 108. Heinz-Mohr 1988, »Kreis», »Rad» ja »Dreifaltigkeitssymbole».

¹⁷ Nimbus on kristinuskon vanhempi aurinkoa tarkoittanut symboli. Nimbuksen ympäröimiksi kuvasi jo hellenistinen taide eräät jumalat, ja nimbuksella voitiin varustaa Etu-Aasiassa myös hellenististen hallitsijoiden ja myöhemmin myös Rooman keisarien kuvat (esim. rahoissa). Kristuksen kuva esiintyy nimbuksen ympäröimänä jo 2. vuosisadalla katakombien freskoissa, ja 5. vuosisadalla nimbus ympäröi myös Neitsyt Marian kuvia. Ks. Heinz-Mohr 1988, »Nimbus».

Kuva 6. Palmettisolki Kalannin Kalmumäestä (n. 800) ja palmettikoristeinen filigraaniriipus Birkan palokkeroksesta, Svarta jordenista, viimeistään 900-luvulta. W. Duczkon mukaan palmettimotiivi tunnetaan mm. erästä baijerilaisesta pyöröriipuksesta 500-luvun lopulta tai 600-luvun alkupuolelta. Kalmumäen riipus edustaa puhkonaisuudessaan bysanttilaista, eheäpintainen Birkan riipus läntistä korutaideetta. W. Duczkon mukaan.

mahdollisena.¹⁸ Muotoilussaan solki säilyttää roomalaisajan traditiota, kuten osoittavat eräät Virosta ja Pohjois-Latviasta löydetyt ratassoljet sekä Latvian ja Liettuan rataspäiset neulat; niidenkin puolissa on samantapaiset levennykset.¹⁹ Tutkimus on jo varhain osoittanut, että Viron ja Latvian ratassoljet kuuluvat antiikista lainattuihin muotoihin; neuloihin ratasmotiivi lienee omaksuttu soljista. Kun kyseiset soljet kuuluvat pääasiassa nuorempaan roomalaisaikaan (200–400), Kvarnbackenin ratassolkea ei voine johtaa niistä; se ajoittuu näet vuoden 800 tienoille. On helpompaa otaksua, että sen ja roomalaisajan solkien yhtäläisyys johtuu samasta alkulähteestä, nimittäin antiikin kulttuuripiiristä, jossa tällaisia muotoja lienee käytetty kauan. Niitä omaksutaan Itä-Baltiaan jo nuoremmalla roomalaisajalla, mutta Suomeen vasta merovinkiajan lopulla ja varhaisella viikinkiajalla, jolloin antiikin pyörösoljet ilmaantuivat uudelleen myös Liettuaan ja Latviaan.²⁰ Tällöin niillä on ilmeisesti kristillinen tausta, mitä nuoremman roomalaisajan soljilla ei vielä liene. Mainittakoon, että pyöreäkehäiset soljet ilmaantuvat ns. hansasolkina Suomeen ja muuhun Itämeren piiriin uudestaan vielä 1200-luvullakin, toisinaan kristillisin tunnuksin varustettuina.²¹

4. *Palmettisoljet.* Luoto mainitsee löytäneensä esiasteen palmettisoljille »kristityn maailman rajoilta filigraanisoljista», eikä minulla ole syytä epäillä hänen havaintoaan.²² Toisaalta hän haluaa johtaa palmettisoljet Skandinaviasta, mutta päätyy toteamaan, ettei niiden alkuperä ole selvä.²³ Tämän johdosta totean, että kyseisten »palmettien» – nimityksen olen omaksunut Ella Kivikoskelta – varsinaiset esiasteet ovat antiikin ornamentiikassa. Suomalaisten solkien palmetit ovat antiikissa yleisten palmettien voluuttimaisiksi yksinkertaistuneita jäljitelmiä. Niiden lähtökohtana ovat kristillisessä ornamentiikassa ja symboliikassa yleiset kolmilehdykkäiset palmetit, joissa

¹⁸ Näin esim. artikkelissa Salo 1987, s. 364–366.

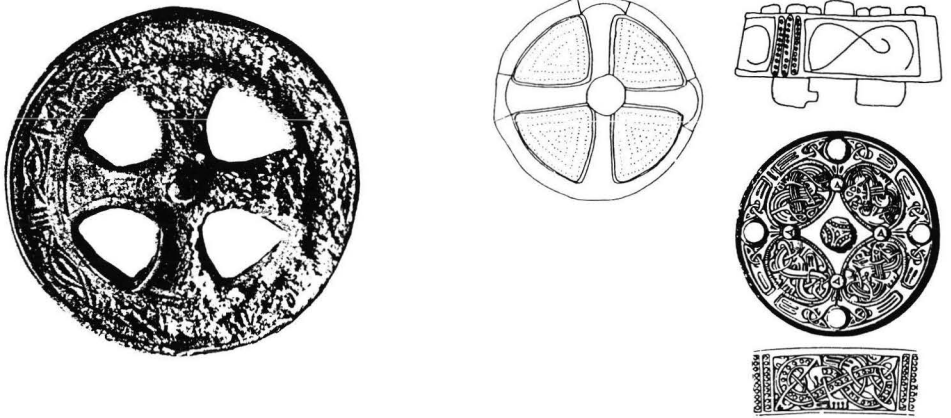
¹⁹ Moora 1938, s. 100–105, 108–192, t. VII:7, IX:3. Schmiedehelm 1955, s. 93, k. 22:7. Schmiedehelm 1983, k. 22:7. – Kyseiset pyöreät levysoljet ajoittuvat pääasiassa nuorempaan roomalaisaikaan ja palautuvat provinssiroomalaisiin esikuviin, kuten on jo varhain osoitettu.

²⁰ Keskustelua Baltian maiden ja Itä-Preussin myöhäisrautakautisista leveäkehäisistä rengassoljista ja niiden suhteesta suomalaisiin solkiin: Kivikoski 1939, s. 87–90. Salo 1995, s. 18. Salo 1987, s. 367–370. Luoto 1989, s. 138–141.

²¹ Esim. Kivikoski 1973, kuvat 1047–1052.

²² Kuvattuna esim. Salo 1995, k. 6, ylärivissä oikealla. Palmettisoljista esim. Kivikoski 1973, kuva 426 selityksineen; Kivikoski 1963, s. 75–76; Salo 1987, s. 363–364; Salo 1997, s. 344–345. – Kivikoski lukee tyyppiin myös voluuttiristisoljet. Symboliikan kannalta lienee kuitenkin perusteltua pitää motiivit erillään, koska palmettisoljissa ei ole ristikuviota, vaan palmetit muodostavat keskustaan neliömäisen aukon.

²³ Luoto 1989, s. 142–143.

Kuva 7. Kuhmoisten Papinsaaren seppelristisolki (vas.) ja kaksi gotlantilaista rasi-asolkea. Toinen rasi-asolki on ristikoristeinen, mutta vailla seppelaihetta, joka on seppelristisolkien toinen olennaissymboli. Sen »kannen» ristikuvio muistuttaa muutoin rengasristisolkien ristejä, mutta eroaa näistä muotoilunsa vuoksi, ja vielä enemmän gotlantilaisia solkia erottaa latteista rengasristisoljista niiden rasi-omainen muoto. Tällaisten erojen vuoksi Gotlannin rasi-asoljilla on tuskin osuutta suomalaisten solkien syntyyn. Vertaa solkia kuvaan 8. E. Kivikosken ja J. Luodon mukaan.

alimmat lehdykät kääntyvät ylös ja yhtyvät kaarevaksi kehykseksi keskilehdykän ylle, ks. kuva 4.²⁴ Tällaisilla palmeteilla voitiin esim. Kreikassa täyttää ristinsakaroitten välinen tila jo varhaisbysanttilaisena aikana, ja ajallisesti ja paikallisesti läheisemmän todisteen saamme vaikkapa Gotlannin Sunderbysin usein kuvatusta hopealevysojesta.²⁵ C. A. Nordmanin mukaan Sunderbysin solki ajoittunee aikaisintaan 1100-luvun lopulle, ts. sen tausta on selvästi kristillinen, kuten sen voluuttiristikin osoittaa. Birkan filigraanikoristeisissa levyriipuksissa, maljariipuksissa ja muisakin koriste-esineissä voluuttimaisiksi yksinkertaistuneet, joskus keskiversollakin varustetut palmetit ovat yleisiä, joten motiivi kotiutui kyllä viikinkiajalla Ruotsiin.²⁶ Mutta palmetit on siellä kuvioitu eheälle pinnalle: puhkonaisuudessaan suomalaisten rengasolkien palmetit erosivat niistä selvästi.

5. *Rengasristisolkien alkuperä.* Dosentti Luoto: »Olen artikkelissani osoittanut, että yksi Salon ratassolkityyppi» (Luoto tarkoittaa tässä rengasristisolkia) »on yksinkertaistuma gotlantilaisesta rasi-ainmuotoisesta soljesta ja että soljen reunojen koristelu pohjautuu germaaniseen eläinornamentiikkaan eikä ole ymmärrettävissä kristityksi voitonsepeleeksi.» Suositeltavampi olisi ollut muotoilu: katson osoittaneeni, sillä mielestäni väitettä ei ole todistettu. Perusteluni ovat seuraavat: Kyseessä eivät ole ratassoljet, vaan rengasristisoljet – nimitystä käyttää Luoto muissa yhteyksissä itsekään²⁷ – nimenomaan Kuhmoisten Papinsaaren ja Hämeenlinnan Riihirannanmäen

²⁴ Ks. esim. Reuterswärd 1982, s. 112, k. 22: S. Ambrogion, Milano, erään pylvään kapiteeliin on kuvattu kolmilehdykkäisiä palmetteja, joissa sivulehdykän tyvet jatkuvat ylös kääntyneinä kaarina ja yhtyvät toisiinsa.

²⁵ 15. Salo 1997, s. 344–345. Salo 1987, s. 363, k. 4:6. Sunderbysin soljesta lähemmin esim. Nordman 1924, s. 49–50.

²⁶ Duczko 1985. Tutkimuksen kuvissa lukuisia esimerkkejä. Palmetit/voluutit esiintyvät kyseisissä pyöreissä levyriipuksissa kolmen tai neljän palmetin sommitelmina. Birkan kyseisiin koruihin sisältyy myös tuontiesineitä.

²⁷ Luoto 1989, s. 137–139.

soljet.²⁸ Niiden keskeisaiheena eivät ole pyörän neljä puolaa, vaan maltanristi, jota kehystää kehään karvileikkauksena kuvattu antiikin voitonseppele, kuten olen aikaisemmin perustellut; ristin sakarat eivät leveytensä vuoksikaan sovi pyörän puoliksi. Luodon mukaan rengasristisoljet olisivat syntyneet gotlantilaisten rasiapolkien vaikutuksen alaisina.²⁹ Se on kuitenkin epätodennäköistä jo senkin vuoksi, ettei rasiapolkia ole Manner-Suomesta löydetty yhtäkään ja Ahvenanmaaltakin vain yksi.³⁰ Miten tällaiset Suomessa lähes tuntemattomat soljet sopivat suomalaisten solkien inspiraationlähteeksi? Muodoltaan Gotlannin rasiapoljet eroavat lisäksi siinä määrin rengasristisoljista, ettei dosentti Luotokaan niitä jälkimmäisiin muutoin yhdistä. Ja jos rengasristisoljissa olisikin gotlantilaista vaikutusta, mikä on varsin epätodennäköistä, niin miten koko leveäkehäisten rengassolkien ryhmän synty olisi selitettävissä? Soljillahan ei ole Suomessa mitään esiasetta. Dosentti Luoto ei edes yritä vastata tähän keskeisongelmaan, sillä viittaamalla ylimalkaisesti ruotsalaisiin esikuviiin ongelma ei selviä eikä voikaan selvitä: ruotsalaisia esikuvia leveäkehäisille rengassoljille ei todellakaan ole. Niiden esikuvat ovat Bysantin alueella.³¹

Suomalaiset rengasristisoljet voidaan näet rinnastaa niihin rengasristisolkiin, jotka kiinnittävät keisarinna Theodoran hovipukua Ravennan S. Vitalen kuuluisassa mosaiikissa, kuva 8; mosaiikki ajoittuu 500-luvulle.³² Ne ovat siinä määrin Theodoran solkien kaltaisia, ettei yhtäläisyydestä voi erehtyä, vaikka Theodoran soljet onkin esitetty mosaiikkitekniikasta johtuvalla epätarkkuudella.³³ Rengassoljet ovat bysanttilaisessa kirkkotaiteessa yleisiä vielä 1000- ja 1100-luvullakin, kuten lukuisat mosaiikit ja seinämaalaukset osoittavat. Tällaisista syistä otaksun, että Suomen muitakin leveäkehäisiä rengassolkia on pidettävä Bysantiin palautuvina muotoina.³⁴

Samasta suunnasta selittyy Papinsaaren ja Riihirannanmäen solkien seppelkuviokin: se on ristiin liitetty antiikin voitonseppele. Voitonseppele mainitaan Uudessa Testamentissa useaankin kertaan kristityn voittopalkinnoksi maisen vaelluksen jälkeen; antiikin kulttuurissa yleinen symboli otettiin siis kristinuskon piiriin jo ensimmäisellä vuosisadalla.³⁵ Seppelristit ovat kristillisessä taiteessa yleisiä varhaisbysanttilaisena aikana; esimerkkejä tunnetaan runsaasti mm. Kreikasta ja Ravennasta 5. ja 6. vuosisadalta.³⁶ Bysanttilaisiin esikuviiin palautunevat myös ne seppelkuvioden katkelmat,

²⁸ Papinsaaren solki kuvattuna esim. Salo 1995, kuva 6, yläriivi, vasen solki; Riihirannanmäen solki, ks. Salo 1987, k. 1:4. Rengasristisoljista esim. Salo 1987, s. 359–362; Salo 1997, s. 341–343.

²⁹ Luoto 1989, s. 137–139.

³⁰ Kivikoski 1973, kuva 689 selityksineen.

³¹ Wladyslaw Duczko on kuvannut Birkasta kaksi filograanikoristeista soikeaa kupurasolkea, joiden keskikoristeena on selvä, vieläpä puhkonainen rengasristi, ks. Duczko 1985, s. 93–94. Symboli on kiistämättä sama kuin suomalaisissa rengasristisoljissa, mutta toisessa soljessa risti kohoo renkaan pinnan yläpuolelle kuten ainakin eräissä irlantilaisissa monumenttiristeissä; vrt. Reuterswärd 1982/3, s. 15–116, k. 29. Ne osoittanevat irlantilaisen muotoilun vaikutusta, eikä suomalaisia rengasristisolkia voi johtaa niistä. Tämä on ajallisestikin mahdotonta, sillä kyseiset soikeat kupurasoljet ajoittuvat viikinkiajan keski-periodille ja siis myöhemmiksi kuin esim. Papinsaaren rengasristisolki.

³² Bustacchini, s. 59.

³³ Dosentti Luodon ajatus (1989, s. 139), jonka mukaan rengasristit osoittaisivat, jos olisivat kristillisiä symboleja, englantilaista vaikutusta, ei tarvinne enempiä kommentteja: kristillisiä ne ovat, mutta eivät englantilaisperäisiä.

³⁴ Esim. Lazarides, Dafni, kuvat 24–26. Lazarides 1987, kuvat 16, 30.

³⁵ Heinz-Mohr 1988, »Kranz». – Tapa laskea haudalle seppele pohjautuu meillä tietysti seppeleen kristilliseen merkitykseen. Huomautettakoon, että voitonseppele mainitaan myös jo Vanhassa testamentissa.

³⁶ Heinz-Mohr 1988, »Kranz». Salo 1997, s. 342–343. Bustacchini, s. 67, k. 4 (Muranon diptyyppi, 6. vuosisata), s. 153, k. 2–3 (2 sarkofagia S Apollinare in Classis -basilikassa 5. vuosisadalta). – Tutkimukseeni 1995 sisältyi kuva eräästä fryygalaisesta hautakivestä, johon on kuvattu ns. Tau-risti voitonseppe-

Kuva 8. Keisarinna Theodora Ravennan S. Vitalen kuuluisassa mosaiikissa. Hänen pukuaan kiinnittävät olkapäällä rengasristisoljet. Ne osoittavat, että solkityyppi kuului bysanttilaiseen hoviasuun jo 500-luvulla. Kun rengasoljet esiintyvät bysanttilaisessa kirkkotaiteessa paljon myöhemminkin, ne puhuvat sen käsityksen puolesta, että leveäkehäiset rengasoljet ovat kotiutuneet Suomeen Bysantin suunnasta. Keisarinnan suorakaiteisen rintakorun sakarakuvio saattaa tarkoittaa suorakulmaista hannunvaakunaa. G. Bus-tacchion mukaan.

joiden dosentti Luoto on terävänäköisesti todennut koristavan joidenkin skandinaavisten kupurasolkien reunoja.³⁷ Tämä yhtäläisyys on saanut hänet ajattelemaan, että rengasristisolkien seppelkuviot olisivat syntyneet skandinaavisten esikuvien jäljitelmiksi. Ajatus kilpistyy omaan epätodennäköisyyteensä. Ensinnäkin: skandinaavisissa soljissa seppelkuvio on sikäläisen ornamenttiikan »paloitteluperiaatteen» mukaisesti katkelmallinen; miten siitä olisi Suomessa päädytty eheään seppelkuvioon? Ja miksi juuri tällainen detalji olisi omaksuttu, kun skandinaavisista kupurasoljista ei rengasristisolkiin lainattu paljon hallitsevampiakaan piirteitä? Ja miten skandinaaviset kupurasoljet olisivat olleet rengasristisolkien esikuvina, kun ne ovat Suomen löydöissä hyvin harvinaisia – Kivikoski mainitsee 1973 merovinkiaikaisia Manner-Suomesta vain kaksi, Ahvenanmaalta kuusi, eikä ainakaan kuvatuissa näytä esiintyvän Luodon edellyttämää seppelkuviota.³⁸

Paljon luontevampaa on ajatella, että sekä rengasristisolkien että skandinaavisten kupurasolkien seppelkuviot palautuvat toisistaan riippumatta samaan lähtökohtaan, antiikin kristillistyneeseen seppelsymboliikkaan. Yhteinen alkuperä selittää yhtäläisyyden, eikä tarvitse pohtia, miksi skandinaaviset kupurasoljet muissa suhteissa eroavat

leen sisälle. Michael Goughin mukaan hautakivi ajoittuu 200-luvulle; se lienee vanhimpia seppelristisymbolin ilmentymiä.

³⁷ Luoto 1989, s. 137, k. 3.

³⁸ Kivikoski 1973, kuvat 435–436 selityksineen.

Kuva 9. Seppelristi ns. Mura-
non triptyykissä, evankeliumi-
kirjan norsunluuisessa suojako-
telossa. Keskellä Kristus val-
taistuimella neljän evankelistan
ympäroimänä, sivuilla hänen
ihmetekojaan, alla kolme mies-
tä tulisessa pätsissä, alinna var-
haiskristillisen taiteen suosimia
Joonas-kertomuksen kohtauk-
sia. Ylinnä triptyykissä on pal-
velevien enkelien kannattama
seppelristi, sijoituksestaan ja
enkeleistä päätellen taivaallinen
symboli: risti viitanee kristil-
liseen uskoon, sepele kuole-
man voittamiseen, ristin takai-
set lehvät iankaikkiseen elä-
mään. Samanlainen merkitys
lienee ollut Suomenkin seppel-
ristisoljilla. Diptyykki on alek-
sandrialaisen koulukunnan työ-
tä 500-luvulta. G. Bustacchinin
mukaan.

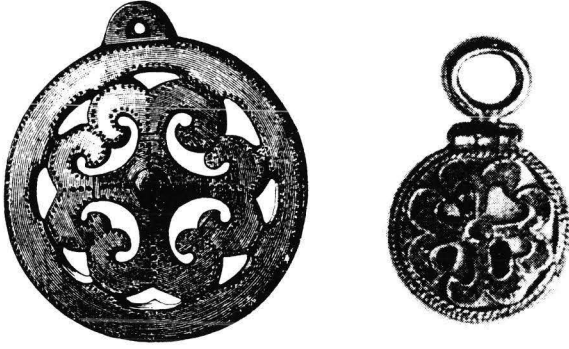

Kuva 10. Rengasristi Birkasta löydetyn soikean kupurasoljen koris-
teena. Keskeinen sijainti korostaa symbolin merkitystä. Näin muo-
toiltu rengasristi palautunee Brittein saarilta saatuihin esikuviin ja
eroaa joka tapauksessa suomalaisten solkien rengasristeistä. Viikin-
kajan keskiperiodille ajoittuvina tällaiset soljet eivät voi myöhäi-
syytensääkään vuoksi olla suomalaisten rengasristisolkien esikuvia.
W. Duczkon mukaan.

rengasristisoljista. Seppelkuvioiden yhtäläisyydet eivät siis todista, että rengasris-
tisoljet palautuisivat skandinaaviisiin esikuviin, kuten dosentti Luoto on väittänyt.

Polemiihin unohdukset. Voluuttiristisoljet ja viisiristisoljet dosentti Luoto sivuuttaa
niitä sanottavasti kommentoimatta; ilmeisesti ei hänkään ole löytänyt niille ei-kristil-

Kuva 11. Voluuttiristisolki Kurkijoen Lopotin linnavuorelta sekä voluuttiristikoristeinen koru Bulgarian Madaran aarteesta, Bysantin vaikutuspiiristä, 500- tai 600-luvulta. Madaran löydön voluuttiristit sopivat hyvin ajatukseen rengasristisolkien bysanttilaisesta alkuperästä. C. A. Nordmanin ja J. Filipin mukaan.

lisiä esikuvia.³⁹ Mainitsematta hän jättää myös korkeakehäisten ketjunktintimien selvästi kristillisen symboliikan.⁴⁰ Tällaiset seikat vähentävät tietysti hänen kritiikkinsä merkitystä.

7. *Ruotsin varhaiskristillisyydestä.* Dosentti Luoto: »Vaikutelmaksi jää joka tapauksessa, että sikäläiset (ts. ruotsalaiset) havainnot kristinuskon varhaisvaiheista ovat kouriintuntuvampia kuin Salon ja muiden tutkijoiden esille tuomat. Silti kristitystä viljelystä ei voida Skandinaviassakaan sanoa juuri mitään varmaa ajanjaksolla ennen vuotta 1000 jKr.» Väite pitää paikkansa, jos varmuuden vaatimus edellyttää samanaikaista kirjallista todistusta. Lähes samanaikainen kirjallinenkin todistus meillä kuitenkin on: tiedot Ansgariuksen lähetystyöstä Birkasta ja Birkan seurakunnasta ajalta n. 830–850. Arkeologisia todisteita on runsaammin ja laajemmalti: Birkasta on löydetty hopearistejä 800-luvun jälkipuolen ruumishautoista, eräistä Uplannin kalmistojen ruumishautoista jo 800-luvun alkukymmenille ajoitettuja ristejä, Wladyslaw Duczkon mukaan todennäköisesti englantilaista vaikutusta osoittavia.⁴¹ Tällaiset piirteet merkinnevät jonkinasteista kristillisyyttä.

Samantapaisia ilmiöitä tunnetaan Gotlannista. Birger Nermanın mukaan kristinuskoteki tuloaan Gotlantiin ilmeisesti jo 800-luvun alussa, sillä silloin haudoissa esiintyy kristillisiä symboleja, kuten osoittavat tyyllitellyt kristussymbolit, erään riasioljen madonnankuva, erään brakteaatin orans-hahmo ja erään neulan rengasristi, kaikki gotlantilaisissa esineissä. Samaan aikaan Gotlantiin ilmaantuu paikoin niukka-antiminen ruumishautaus, sekin kaikei kristillistä vaikutusta.⁴² Historiallisia tietoja Gotlannin varhaiskristillisyydestä ei ole, mutta löytöjen todistus on silti riittävä. Gotlannin kristillisyyden alkuperää ei Nermanın lähemmin selvittä.

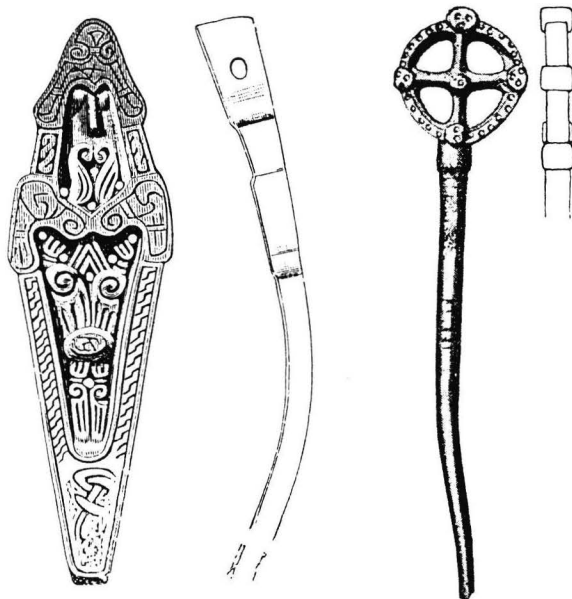
8. *Kristillisen symboliikan tyylieroista.* Gotlannin varhaiskristilliset symbolit rinnastuvat ajallisesti ainakin summittain Suomen kristillispiirteisiin rengassolkiin ja ketjunktintimiin. Tyyllillisesti ne eroavat kuitenkin näistä siinä määrin, ettei Suomen

³⁹ Voluuttiristisoljista ja viisiristisoljista ks. Salo 1987, s. 362–366, k. 5; Salo 1995, s. 16–17, k. 7; Salo 1997, s. 344. Viisiristisolkiin kuuluu eräs Saltvikin Kvarnbackenin solki, (ks. esim. Kivikoski 1973, k. 427, tai Salo 1995, k. 6, ylävirin keskimmäinen solki) sekä Hauhon Kalomäen solki (ks. esim. Museovirasto 1994, k. 52) sekä viisiristisolkien vaikeasti tunnistettaviksi kehittyneet degeneroituneet, ratassolkiä muistuttavat muodot.

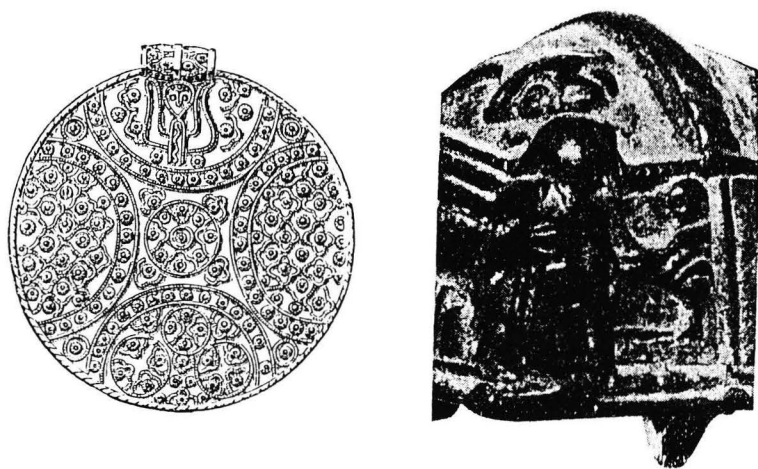
⁴⁰ Korkeakehäisistä ketjunktintimista esim. Purhonen 1992; Salo 1995, s. 17–18, k. 9; Salo 1997, s. 348–350, k. 2.

⁴¹ Arbman 1939, 31–38. Duczko 1985, s. 55–61. Duczko 1997, s. 297–307. Duczkon mukaan Birkan filigraanikoristeiset hopearistit ajoittuvat viikinkiajan keskiperiodille (MVP).

⁴² Nermanın 1945, s. 40.

Kuva 12. Kristillisiä symboleita Gotlannin löydöissä 800-luvulta; vasemmalla riipus, aiheenaan tyylitelty kristuksenkuva, oikealla rengasristineula. Kristus on kuvattu kapeakasvoiseksi ja parrakkaaksi, vartalon katkaisevan kohovyöhykkeen alapuolelta erottuvat kolmisormiset kädet ja riipuksen alaosassa jalat. Kasvoja lukuunottamatta Kristus on esitetty germaanisen eläintaitteen tyylipiirteiden mukaisesti epä-organisesti jäseneltynä, mikä tekee hahmotuksen nykykatsojan kannalta vaikeaksi. B. Nermanın mukaan.

Kuva 13. Kristillisiä piirteitä Gotlannin koristetaiteessa 800-luvulla. Vasemmalla filigraanikoristeinen kultabradeaatti, jonka yläkentässä on adoranttikuvio geometristuneiden köynnösten reunustamana, keskellä rengasristi, alakentässä kolme ympyräkuvioita, niistä kaksi rengasristiä; ympyrät symboloivat pyhää kolminaisuutta kuten keskusristin kolmihdykätkin. Oikealla katkelma kohokuvioisesta riasiasoljesta, aiheena lasta sylissään pitävä istuva nainen, varmastikin Neitsyt Maria. Hänen hahmonsä on hiukan vaikeaselkoinen, sillä germaanisen tyyliperinteen mukaisesti hahmo on rikkonainen: kasvoista on kuvattu vain hunnutettu suurisilmäinen yläosa. Oikealla sivusta kuvattu mieshahmo ei liene tunnistettavissa; katkelma kolmen kuninkaan kumarruksesta? B. Nermanın mukaan.

rengassolkien ja korkeakaaristen ketjunktantimien kristillistä symboliikkaa voi johtaa Gotlannista. Tyyllisten erojen vuoksi sitä ei voi johtaa Uplannistakaan. Mikäli olen voinut todeta, myös Reinillä ja Ylä-Tonavalla, jotka olivat kristillisen maailman luo-

teisrajoina 700-luvulla, kristillisten symbolien tyylipiirteet ovat erilaisia.⁴³ Sillä vaikka itse symbolit ovat sinänsä yleiskristillisiä, ne esiintyvät Länsi- ja Keski-Euroopassa eheiden pintojen koristeina; puhkonaisia koruja tai koristeita siellä ei harrasteta, kuten Egon Wamers on tämän kirjoittajalle huomauttanut.⁴⁴ Kun suomalaisten korujen piirteitä ei siis voitane johtaa Skandinaviasta eikä Keski-Euroopasta, niiden muotojen ja motiivien alkuperää lienee etsittävä Bysantin piiristä tai vaikutuspiiristä, johon kuuluu myös Venäjä, nimenomaan sen länsiosat; Bysantin suuntaan leveäkehäiset soljet korumuotonakin viittaavat.

Bysanttilaisen ja roomalaisen kirkkotaiteen erosta näyttää todistavan myös se ornamenttiikan muutos, joka alkaa Suomessa jo viikinkiajalla (800–1050) ja täydentyy ristiretkiajalla (1050–1200/1300); se erottaa näet varsinkin ristiretkiajan kristillistä ornamenttiikkaa 700- ja 800-luvun vastaavista piirteistä. Kun Suomi alkaa näet vuoden 1000 tienoilta lähtien kristillistyä voimakkaammin, se tapahtuu ainakin 1100-luvulta lähtien nimenomaan skandinaavisista impulsseista.

Skandinaviaan ulottui 800-luvulta lähtien kyllä bysanttilaisenkin kristillisyyden vaikutus⁴⁵, mutta Englannista ja Saksasta sinne suuntautunut lähetystyö johti Tanskan, Norjan ja Ruotsin Rooman kirkon yhteyteen.⁴⁶ Tällaista taustaa vasten on ymmärrettävää, että kristillinen symboliikkakin kehittyi Skandinaviassa pääasiassa keski- ja länsieurooppalaisten esikuvien mukaiseksi. Puhkonaisvalanta säilyi Ruotsissa kyllä viikinkiaikaan, mutta sen ohessa siellä ovat yleisiä eheäpintaiset korut. Näiden koristepinnat peitettiin pakotetuin, piirretyin ja valetuin kuvioin tai filigraani- ja granulointitekniikalla.

Samantapainen kehitys alkoi Suomessakin jo viikinkiajalla, jolloin alunperin puhkonaiset pyöreät kupurasoljet muuttuivat vähitellen eheäpintaisiksi, vain yhden esimerkin mainitakseni.⁴⁷ Syynä on tässä tapauksessa kuitenkin ilmeisesti valantataidon taantuminen; puhkonaisia koruja ei kyetty myöhemmin viikinkiajalla enää valamaan yhtä taidokkaasti kuin periodin alussa. Kömpelösti valetut puhkonaiset korut ja koristeet ovat viikinkiajalla silti melko yleisiä,⁴⁸ mutta ristiretkiajan koruissa vallitsee eheiden pintojen ornamenttiikka, olivatpa kyseessä tuontiesineet tai niiden tšekäläiset jäljitelmät.⁴⁹ Eheäpintaisia ovat mm. Karjalan soikeat kupurasoljetkin, ehkä nimenomaan siitä syystä, että niiden muoto ja osaksi koristelukin palautuu skandinaavisuutyyppiin solkiin. Täysin ei puhkonaisvalanta kuitenkaan syrjäytynyt, erinomaisina esimerkkeinä mm. Karjalan ristiretkiaikaiset ketjunktimit.⁵⁰ Vaikka esittämäni näkökohdat ovatkin viitteenluontoisia, ne tuntuvat kuvastavan sitä ornamentaalista muutosta, jonka roomalaiskatolinen uskonto ja muut keskieurooppalaiset kulttuurivirtaukset juurruttivat Skandinaviaan ja sen kautta myös Suomeen: Suomessa ne syrjäyttivät bysanttilaisperäisen degeneroituneen puhkonaiskoristelun.

8. *Luetun ymmärtämisestä.* Dosentti Luoto: »Se kristillisyyttä, joka Suomessa olisi ollut vallalla tuona aikana näyttäytyy aika outona. Keskeinen symboli näyttäisi ole-

⁴³ Salo 1997, s. 354.

⁴⁴ Salo 1987, s. 354.

⁴⁵ Kristinuskon bysanttilaisista piirteistä, jotka levisivät Skandinaviaan osaksi Dneprin/Bysantin suunnasta, osaksi ottoonisen kauden Saksan välittämänä, ks. esim. Fuglesang 1997; Staecker 1997; Gräslund 1997; Duczko 1997; Hallencreutz 1997.

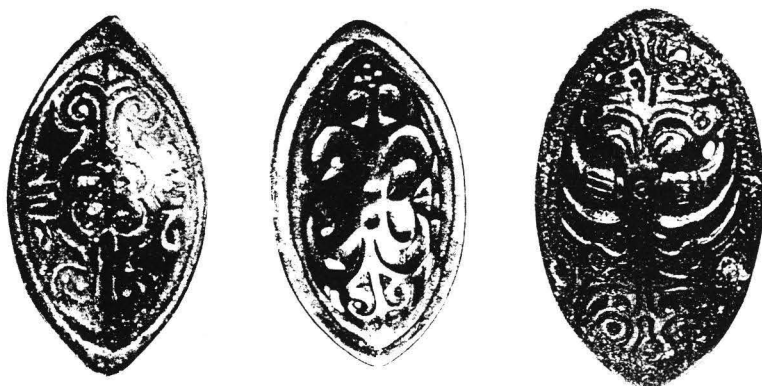
⁴⁶ Jokipii 1989.

⁴⁷ Vrt. esim. Kivikoski 1973, kuvat 656–661.

⁴⁸ Esim. Kivikoski 1973, kuvat 764–768, 770–772, 777, 781, 783–790.

⁴⁹ Esimerkkejä: Kivikoski 1973, kuvat 1045–1046, 1053–1073, 1083–1086, 1120–1231.

⁵⁰ Kivikoski 1973, kuva 1114.

Kuva 14. Kristillistä symboliikkaa Suomen ristiretkiaikaisissa (1050–1200/1300) löydöissä. Vasemmalla ns. rokosinansolki Hauhon Alvettulasta, koristeena degeneroitunut hannunvaakuna ja siitä ylös ja alas suuntautuvat voluutit; päätesilmustaan päätellen voluutit ovat geometristuneet kolmielehdykkäisistä palmeista. Keskellä ns. liljasolki Hattulasta. Sen liljakuviot lienee tulkittava elämänpuiksi, kuten myös oikealla kuvatun mikkeliäläisen krapusoljen ylös kääntyvät kravunsaksien tapaan muotoillut lehdykät. Solkien suipopäisessä mandorlamuodossakin kuvastuu kristinuskon vaikutus. E. Kivikosken mukaan.

Kuva 15. Taidokas punosaiheinen ketjunjakaja Lappeen Kauskilan Kappelimäen hautausmaasta, aikaisintaan 1100-luvulta. Karjalan ristiretkiaikaisen naisenpuvun ketjunjakajat jatkavat bysanttilaisperäistä puhkonaisvalantaa ja koostuvat kokonaisuudessaan kristillisistä symboleista. Sen reunuksen neljä kolmilenkkistä punosta lienee tulkittava pyhän kolminaisuuden symboleiksi, keskellä on vinoristi, joka kehyksen kanssa reunustaa tasavartista »säästettyä» ristiä; tämän muodosti vaatteen kangastausta. U. Salon mukaan.

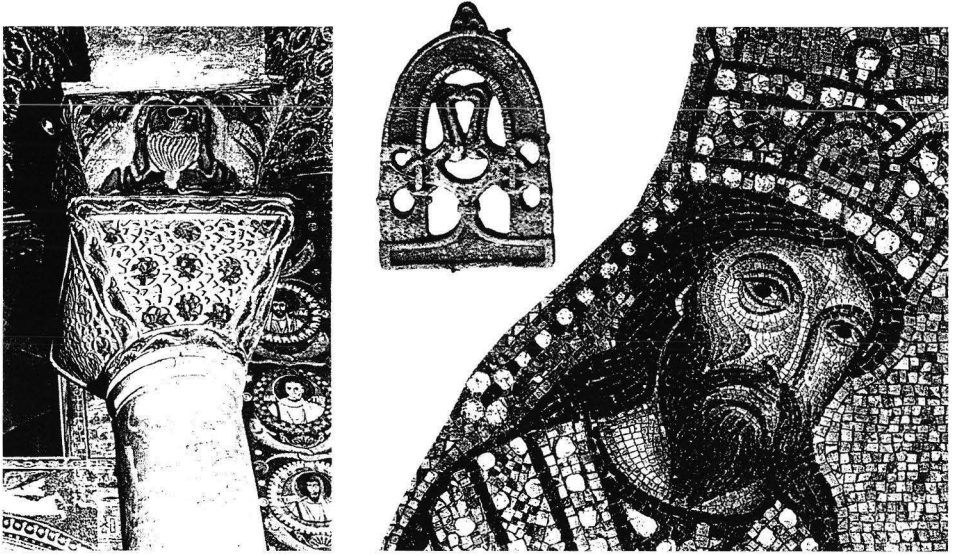

van voitonsepele ja muita uskonnon merkkejä olisivat kääremettä syövä Kristus-hirvi, kuherteleva kyyhkys-pari ja tulta suustaan syöksevä jumala.» Viimeksi mainittu viittaa Aarni Erä-Eskon tulkintaan, enkä puutu siihen. Minun esitystäni Luoto vääristelee ja kohdistaa ironiansa omaan vääristelyynsä, ikäänkuin minä olisin kirjoittanut hänen vääristelynsä mukaan. Esitin näet tutkimuksessani, että Suomeen kulkeutui kristillisiä impulsseja kansainvaellusajasta lähtien, nimittäin lintufiguureja, hirvikäärme-aihe, hannunvaakuna ja kyyhkyspari, mutta en väittänyt, että ne merkitsivät kristinuskon omaksumista.⁵¹ Tämän dosentti Luoto olisi voinut artikkelistani kyllä lukea, jos olisi halunnut.

9. *Leveäkehäiset rengassoljet ja korkeakaariset ketjunktimit kristillisyyden todisteina.* Sen sijaan olen katsonut ja katson, että Suomen leveäkehäiset rengassoljet ja korkeakaariset ketjunktimit⁵² merkitsevät todellisen kristillisyyden olemassaoloa,

⁵¹ Salo 1995, s. 18–19.

⁵² Korkeakaaristen ketjunktimitien muodon ja koristelun symboliikasta ks. Salo 1964, 1997. Huomautan lisäksi, että sama korkeakaarinen muoto esiintyy bysanttilaisten hallitsijoiden kruunun etukoristee-

Kuva 16. Keskellä Kalannin Kalmumäen korkeakaarinen ketjukkannin, johon on kuvattu kaksi lintua, ilmeisesti riikinkukkoa, elämänveden maljan yläpuolella. Valaja on muistanut aiheen epätarkasti: lintujen jalat on sulautettu maljan seinämiin. Kyseessä on taivaallisen paratiisin kuvaus, geometristunut muunnos kristillisessä taiteessa yleisestä symbolista. Viimeksi mainittu on kuvattu 500-luvulla mm. Ravennan S. Vitalen basilikan kahteen pylväänkapiteeliin, kuvassa vasemmalla. Oikealla bysanttilaisen hallitsijan mosaiikkikuva, kruunun etuosassa korkeakaarinen koriste ja tämän keskellä tasavartinen risti. Suomen korkeakaariset ketjukkannattimet voitaneen tulkita tämäntapaisten koristeiden jäljitelmiksi, ja myös niiden kristilliset motiivit sopivat ajatukseen ketjukkannattajien bysanttilaisista lähtökohdista. E. Kivikosken, G. Bustacchinin ja D. T. Rican mukaan.

luultavasti kristillisten alkusolujen syntymistä. Niissä on näet niin runsaasti kristillisiä symboleita, että asiasta on vaikea olla toista mieltä. Niiden kristillisiin piirteisiin kuuluu maltanristejä, voluutti- eli ankkuriristejä, andreaan- eli vinoristi ja viisiristejäkin, näiden lisäksi ratassymboli, voitonseppeli, kuusisilmukkapunos sekä paratiisisympoleina riikinkukkopari ja elämänveden malja ja kaiken kukkuraksi nähtävästi Kristuksen kasvotkin. Kristillinen tausta on geometristuneilla palmettikuviollakin. Korkeakaaristen ketjukkantimien kristilliset piirteet on jo ennen minua todennut Paula Purhonen.⁵³

Kun tällaisilla aiheilla koristetut soljet ja kenjukkantimet on valmistettu Suomessa, niiden valmistajien on täytynyt tuntea kristillinen symboliikka melko hyvin, mutta ei siinä kaikki: heidän on täytynyt pyrkiä valoksillaan myös sen julistamiseen. Päädyn siis päättelemään, että kyseiset korusepäät olivat kristittyjä.

na; esim. Talbot-Rice 1994, kansikuva, josta ei lähdemainintaa; Giordano 1982, s. 86 (Sisilia, Monrealen katedraali); Staats 1997, s. 26 (Wienin Kunsthistorisches Museumin bysanttilaispiirteinen valtakunnankruunu, 9. vuosisata). Korkea kaari kuuluu bysanttilaisen taiteen yleisiin muotoelementteihin, kuten osoittavat mm. kirkkojen/luostareiden pyörökaari-ikkunoiden korosteiset kaarirakenteet; esim. Giordano 1982, kuvat s. 8–9 (Monrealen katedraali, Sisilia), 13; Lazarides 1987, kuvat 1, 3, 6–7 (Hosios Lukaksen luostari, Kreikka); Lazarides, Dafni, takakansi (Dafnin luostari, Ateena). Ketjukkantimien korkean kaarimuodon ei siis tarvitse johtua nimenomaisesti hallitsijankruunujen koristeista, vaan se voi palautua bysanttilaisen taiteen yleiseen muotokieleeseen.

⁵³ Purhonen 1992.

On asia erikseen, missä määrin korujen ostajat tai käyttäjät ovat tunteneet kristillistä symboliikkaa, puhumatta siitä, missä määrin he ovat maksuneet kristillisiä käsitteitä. Sitä eivät ainakaan kaikki tehneet: monet rengassoljet ovat peräisin polttokenttäkalmistoista, useat polttohaudoistakin, kuten solkien sulamisjäljet osoittavat.⁵⁴ Viimeksi mainituissa tapauksissa solkien kantajat on poltettu juhlapuvussaan, pakanallisen polttohautaustradition mukaisesti. Kun polttohautauksen suoritti todennäköisimmin sukuyhteisö, voidaan tietysti ajatella, että jälkeenjääneet olisivat haudanneet kristinuskonkin omaksuneen vainajan oman pakanallisen traditionsa mukaisesti. Polttamalla haudatun vainajan kristillisyyttä ei voitane kuitenkaan todentaa eikä tällaiseen mahdollisuuteen kannata siis kiinnittää enempää huomiota.

Sen sijaan on syytä mainita, että polttokenttäkalmistojenkin löytöihin sisältyy useita leveäkehäisiä rengassolkia tai korkeakaarisia ketjunktantimia, joissa ei ole tai näytetään olevan tulenjälkiä. Näihin kuuluu mm. Hauhon Kalomäen viisiristisolki, Hämeenlinnan Riihirannanmäen silmukkasolki, mahdollisesti myös Kalannin Kalmumäen palmettisolki ja ainakin saman kalmiston korkeakaarinen ketjunktannin.⁵⁵ On siis ajateltavissa, vaikkei todistettavissa, että kyseiset vainajat olisi haudattu polttamatta ja että kristinuskon on voinut vaikuttaa hautautapaan.

Huomiota kiinnittää myös se, etteivät lähimainkaan kaikki kristillispiirteiset soljet ja ketjunktantimet ole peräisin kalmistoista, esimerkiksi vaikkapa Lieksan ja Sauvon leveäkehäiset rengassoljet, molemmat ilmeisesti vesilöytöjä.⁵⁶ Vielä arvoituksellisempia ovat kristillisten piirteidensä vuoksi Hämeen eräät korukätköt tai -uhrit.

Merkittävin viimeksi mainituista on Kuhmoisten Papinsaaren pronssikätkö, v. 1921 noin 90 cm:n syvyydestä löydetty 13–14 pronssiesinettä: 3 leveäkehäistä kristillispiirteistä rengassolkea, kaularengas ja kaularengas katkelma, rintaketjut ja niiden ristikoristeiset ketjunktantimet, kolme rannerengasta, joista yksi ristikoristeinen ja 2 piirtokoristeista, kolmioneula ja ilmeisesti siihen pronssiketjuissa liitetyt riipukset, mm. kyyhkysaiheinen ja siis ilmeisesti kristillinen pyöröriipus, muina löytöinä nauha-eläinkoristeinen kampa ja kaksi kellomaista (Hackman) riipusta.⁵⁷ Piirtokoristeisten rannerenkaiden mukaan löytö on ajoitettu 700-luvulle tai vuoden 800 tienoille. Jos kolmen riipuksen ryhmä on kuulunut kolmioneulaan, kuten Alfred Hackman syystä arveli, kätkön löydöistä lähes puolessa oli kristillisiä piirteitä.⁵⁸

Papinsaaren rintaketjuihin rinnastuvat myös Janakkalan Mäntylän ja Nastolan Vehkasillan komeat pronssiketjut, molemmat kätkölöydöistä.⁵⁹ Molempain ketjujen kor-

---

⁵⁴ Esimerkkejä polttokenttäkalmistojen sulamisjälkisistä rengassoljista: Kivikoski 1939, s. 87–89, t. XV:5 (Kaarina, Ristimäki); Luoto 1989, s. 134–139 (Lieto, Pahamäki); Salo 1987, k. 6:2 (Hämeenlinna, Hattelmala) ja k. 1:4 (Hämeenlinna, Riihirannanmäki; Hackman 1925, s. 45, k. 48 (Sakkola, Virolaisenmäki). Myös Saltvikin Kvarnbackenin kolme leveäkehäistä ja yksi kapeakehäinen rengassolki ovat peräisin polttohautauksista; Kivikoski 1963, s. 75–76.

⁵⁵ Museovirasto 1994, k. 52. Kivikoski 1973, kuvat 426, 429, 472 selityksineen.

⁵⁶ Salo 1987, s. 259–361, 364.

⁵⁷ Hackman 1925, s. 36–39. Löydön esineitä on laajemmin analysoinut Marianne Schauman-Lönnqvist, ks. Schauman 1971.

⁵⁸ Birger Nerman on tulkinnut erään Gotlannista löydetyn kellomaisen meripihkariipuksen kristilliseksi muodoksi; ks. Nerman 1945, s. 62–74. Tulkintaa ei voitane nykytiedoin ulottaa Papinsaaren kelloriipuksiin, vaikka ne muistuttavatkin kyseistä meripihkariipusta. Marianne Schauman-Lönnqvistin ja Ella Kivikosken mukaan niille tunnetaan vastineita etenkin Permistä ja Muromista. Itäinen levintä ei tietystikään sinänsä estä kelloriipusten kristillisyyttä, mikäli nämä palautuvat bysanttilaisiin esikuviin. Ks. Schauman 1971, s. 49–50; Kivikoski 1973, kuva 490 selityksineen.

⁵⁹ Kivikoski 1955, s. 75–77. Schauman 1971, s. 35–38. Kivikoski 1973, kuvat 469, 472 selityksineen. Sarvas 1979, s. 35–37.

keakaariisiin kantimiin on kuvattu pitkäkaulainen lintupari, ilmeisesti taivaallista paraatiisia symboloivat riikinkukot, sekä Vehkasillan ketjunktimissa näiden yläpuolelle kolmiomaiset kasvat, luultavasti Kristuksen.⁶⁰ Vehkasillan ketjujen kanssa löydettiin myös pronssikierukoita ja helmiä. Tällaiset pronssikoruja sisältäneet kätköt, joihin liittyy myös Hollon Paimelan Juokon löytö,⁶¹ poikkeavat sekä koostumuksensa että löytösuhteittensa puolesta kalmistolöydöistä. Kun niissä on runsaasti kristillispiirteisiä esineitä, on ajateltavissa, että ne olisivat kuuluneet kristityille vainajille, joiden hautoihin ei pantu antimia.⁶² Tällainen ajatus ei ole nykytiedoin todistettavissa, ja on tietysti yksinkertaisempaa tulkita kyseiset pronssikätköt myöhempien hopeakätköjen tapaan aarteiksi.

10. *Tulkinnan vaaroista ja tulkinnan vapaudesta.* Dosentti Luoto: »Salon pyrki-myksenä on osoittaa, että kristinuskolla on Suomessa pitkälle rautakauteen ulottuvat juuret. Olen nähnyt tässä käsittelyssä suuren vaaran, sillä tukeutumalla pelkästään korumuotoihin ja niiden ornamentiikkaan voidaan kristinusko osoittaa Itämeren piirissä vanhemmaksi kuin kristinusko ylipäänsä.»

Paradoksiinsa ihastuneelle Luodolle huomautan, että jotakin kristinuskon ulkopuolisella alueella esiintyvää symbolia voidaan pitää kristillisenä sillä edellytyksellä, että se esiintyy kristillisessä kulttuuripiirissä merkitykseltään kristillisenä ja että kyseinen esine on tuotu tai sen symboli varmasti tai todennäköisesti omaksuttu kristilliseltä alueelta. Kristillisenä ei siis voi pitää mitään symbolia tai esinettä, joka on vanhempi kuin kyseisen symbolin käyttö kristinuskon piirissä. Gundestrupin kattilan rataskuvio ei voi olla kristillinen, koska se on kristinuskoa vanhempi ja koska se on kelttiläispeäinen.

Pohjoismaisia lintuneuloja voidaan sen sijaan pitää kristillislähtöisinä, koska ne liittyvät muodoiltaan kristillisen antiikin lintuneuloihin ja -solkiin ja koska ne ovat näitä nuorempia; ikäero on summittain pari vuosisataa. Lisäksi ne on löydetty alueelta, jolla on selvästi yhteyksiä antiikin kulttuuripiiriin. Terve järki sanoo, että on paljon epätodennäköisempää yhdistää ne kaukaisen Aasian johonkin puolisen vuosituhatta vanhempaan lintuneulaan; jos sillä ja Pohjoismaiden neuloilla on jokin keskinäinen yhteys, kyseessä voi olla vain yhteinen alkuperä, aasialaisen neulan osalta esikristillinen, pohjoismaisten neulojen osalta kristillinen antiikki.

Terveen järjen käyttö ei muodosta arkeologiselle tutkimukselle sellaista vaaraa kuin dosentti Luoto väittää. Totean lisäksi, että ne Suomesta tai muista Pohjoismaista löydetty esineet, joiden symboleja tai ornamentteja olen otaksunut kristillislähtöisiksi, ovat ajalta, jolloin kristinusko oli jo julistettu Rooman valtionuskonnoksi; tällaista taustaa vasten niiden kristillislähtöisyys tuntuu todennäköiseltä. Ne merkitsevät siis kohtuullisesti ajatellen kristillisiä impulseja esineellisellä tasolla, mutta tästä ei tietysti seuraa, että niiden itämereläiset käyttäjät olisivat välttämättä olleet selvillä niiden kristillisestä merkityksestä. Vielä suurempi varaus liittyy niihin rengasristeihin, joita tunnetaan Itämeren piiristä ja Norjasta jo nuoremmalta roomalaisajalta; ne ovat antiikkislähtöisiä, mutta tästä ei silti seuraa, että ne olisivat myös kristillislähtöisiä.

En siis näe symbolitulkinnoissani mitään vaaraa. Tutkimuksen tehtävänä on antaa lähteille selitys, jos sellaista ei ole annettu. Näin oli leveäkehäisten rengassolkien laita: tutkimus oli kyllä käsitelty niiden ajoitusta ja alkuperää, mutta jättänyt niiden symbolit ja koristeet pohtimatta. Yrittäessäni semanttista tulkintaa päädyin siihen

⁶⁰ Purhonen 1992. Salo 1997, s. 348–350.

⁶¹ Kivikoski 1955, s. 77. Schauman 1971, s. 17–18.

⁶² Kuhmoisten kalmistoista ks. Taavitsainen 1990, s. 57–60.

käsitykseen, että niiden symboliikka ja ornamenttiikka oli kristillistä ja antiikkislähtöistä, lähinnä bysanttilaista. Selitys sopii parhaisiin valoksiin hyvin.

Tulkinta voidaan tietysti korvata paremmalla. Paremmalta tulkinnalta täytyy kuitenkin edellyttää kattavuutta, koska leveäkehäiset rengassoljet ja korkeakaariset ketjunktimit muodostavat tyylillisesti muusta materiaalista poikkeavan ryhmän, jolla ei ole Suomessa eikä lähialueillakaan esiasteita. Uuden selityksen täytyy siis sopia niihin kaikkiin paremmin kuin edellä antamani. Sitä korjaamaan tai kumoamaan eivät dosentti Luodon esittämät detaljit riitä; ne voidaan lisäksi ja luontevammin selittää toisin kuin hän on tehnyt.

Uusista tulkinnoista ei arkeologiassakaan koidu mitään vaaraa, kuten dosentti Luoto esittää, ellei vaarana pidetä sitä, että tutkimus uudistuu. Tutkimus on dialogia tutkijain kesken, ja dialogissa punnitaan, missä määrin annetut tulkinnat pätevät uusissa tutkimustilanteissa. Tämä koskee tietysti minunkin perustelemiani tulkintoja; tuleva tutkimus näyttää, missä määrin ne ovat osuneet oikeaan tai väärään. Mutta nykyisessä tilanteessa ne antavat erälle lähderyhmälle aikaisemmin puuttuneen selityksen ja tekevät siten kulttuurisen menneisyytemme ymmärrettävämmäksi. Tulkintani tuntuvat sopivan myös kielihistoriaan.

11. *Muinaisvenäläisten lainasanojen todistus*. Kielihistoriallinen tutkimus on jo ajat sitten osoittanut, että suomen kieleen on lainattu muinaisvenäjistä joukko kristillisiä termejä, ja uudempikin tutkimus on vahvistanut entiset tulokset.⁶³ Näitä termejä ovat *pakana*, *pappi* ja *risti*, ymmärtääkseni myös *raamattu* ja *suntio*.

Pakana tunnetaan hiukan vaihtelevissa uskonnollisissa merkityksissä kaikista itämerensuomalaisista kielistä, ja slaavilaista perua vastaavat sanat ovat myös latviassa ja liettuassa sekä unkarissa.⁶⁴ Tämä osoittaa, että itäisen kirkon piiristä levisi kristillistä vaikutusta Itämeren itä- ja pohjoisrannoille. Slaavilaiskielissä kyseiset sanat palautuvat latinan sanaan *paganus* 'maalainen, pakanallinen'.

Papin levintä itämerensuomalaisissa kielissä on sama kuin *pakanan*. Viron kielestä, jossa se merkitsee nimenomaan ortodoksista kirkonmiestä, sana tunnetaan jo 1200-luvulta, Lätin Henrikin kronikasta.⁶⁵ SSA:n mukaan sana on lainattu itämerensuomalaisiin kieliin slaavilaistaholta; kulttuurihistorian näkökulmasta kyseeseen tulee lähinnä muinaisvenäjä. Slaavilaiskielissä sana palautuu muinaisyläsaksaan.

Muinaisvenäjistä lainattu *risti* esiintyy kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä; venäjään se on edellisten tapaan omaksuttu muinaisyläsaksasta.⁶⁶ Sen lähtökohtana on nimi *Kristus*, joka on siirtynyt merkitsemään teloitusvälinettä ja kristinuskon symbolia, otaksunan mukaan muinaisyläsaksasta venäjään lainattaessa.

Raamattu ei ole yhtä selvästi kristillinen termi, koska sen alkuperäinen merkitys oli 'kirja'. Tämä merkitys sillä oli vuosisadat suomessakin ja on vieläkin virossa⁶⁷; merkityksen 'Bibel' se sai suomessa vasta viime vuosisadalla, sanaliitosta *Pyhä Raamattu*, josta *Pyhä* jätettiin pois. Ilmeisesti *Raamattu* lainattiin kuitenkin kristillisessä kontekstissa, yhteydessä »Pyhä Raamattu», sillä on vaikea ajatella, miten kristinuskosta olisi voitu puhua viittaamatta sen pyhään kirjaan. *Pakana*, *pappi* ja *risti* näet osoittavat, että kristinuskosta on kyseeseen aikaan itämerensuomalaisella alueella puhuttu. Kun *Raamattu* tunnetaan suomen ohella vain virosta, on arveltu, että se olisi

⁶³ SKES I–VII ja Plöger 1973, ks. sanat »pakana», »pappi», »raamattu», »risti» ja »suntio». SSA 1–2: sanat »pakana» ja »pappi».

⁶⁴ SSA 2, »pakana».

⁶⁵ SSA 2, »pappi».

⁶⁶ SKES III, »risti».

⁶⁷ SKES III, »raamattu».

lainattu suomeen virosta; omasta puolestani en ole tästä vakuuttunut. Sana on peräisin muinaisvenäjältä, johon se on lainattu kreikasta. Venäjässä sana tunnetaan jo 1300-luvulta, mutta sen täytyy olla melkoisesti vanhempi.

Suntio 'kirkonvartija' – sanalla on suomen murteissa muitakin merkityksiä – tunnetaan vain suomesta ja virosta; virossa se merkitsee mm. 'tuomaria'. Kun viimeksi mainittu merkitys tunnetaan myös muinaisvenäjältä, on sinänsä mahdollista, että sana olisi omaksuttu tämälapsissa merkityksessä suomeenkin. Kun sillä kuitenkin on yleinen merkitys 'kirkonvartija', tuntuu todennäköisemmältä, että se on omaksuttu uskonnollisessa ja nimenomaan kirkollisessa merkityksessä. Sana viitanee siis siihen, että muinaisvenäläisen varhaiskristillisen vaikutuksen aikana Suomeen olisi rakennettu myös kirkkoja.

Muinaisvenäjältä lainattuihin termeihin kuuluu myös *vapaa*-sanue, nimittäin *vapaan* lisäksi siitä abstrahoiduksi otaksuttu nominatiivi **vapah* 'vapaa' sekä *vapaus*.⁶⁸ Valtiollis-poliittista merkitystä sanueella ei lainautumisaikana voinut olla, mutta on tietysti mahdollista, että *vapaa* olisi lainattu sanan yleisessä merkityksessä, esimerkiksi yhteydessä 'vapaa mies'. Olennaisempaa on kuitenkin, että Suomen kielen etymologisen sanakirjan edellyttämästä muodosta **vapah* on johdettu verbi *vapahtaa* ja tästä tekijännimi *vapahtaja*. Kun nämä ovat kristinuskon keskeistermejä, pidän todennäköisenä, että sanue on omaksuttu kristillisessä kontekstissa.

Muinaisvenäjältä omaksuttujen *pakanan*, *papin*, *raamatun*, *ristin*, *suntion* ja *vapaan* jossakin määrin erilainen levintä itämerensuomalaisissa kielissä ei näytä merkitsevän lainautumisen kielihistoriallista eriaikaisuutta. Lainautumistason samanaikaisuus ja yhteinen kristillinen tausta antavat aiheen ajatella, että ne muodostavat lainautumiskompleksin ja että ne on siis omaksuttu itämerensuomalaisiin kielisiin tai johonkin niistä kristinuskon varhaisvaiheessa. Milloin siis ja mihin?

Edellä mainittiin, että virossa *pappi* esiintyy jo Lätin Henrikin kronikassa 1200-luvulla. Satakunta vuotta vanhemman ikäyksen saamme Suomen puolelta: kun kyseiset sanat ovat levinneet Länsi-Suomeenkin, joka liitettiin Ruotsin ja samalla Rooman kirkon yhteyteen 1100-luvun puolimaissa, niiden on täytynyt juurtua viimeistään 1100-luvun alkupuolella; vuosisadan jälkipuolella niitä ei olisi voitu enää Länsi-Suomeen omaksua. Jos läntisen kirkon vaikutus alkoi Suomessa voimakkaana jo 1000-luvulla, kuten eräät tutkijat ovat otaksuneet, niiden täytyisi palautua viimeistään 1000-luvulle. Kielihistoriallisesti sanat ovatkin paljon vanhempia: muinaisvenäjä, josta ne on omaksuttu, ajoitetaan arvionvaraisesti vuosiin 600–800 eKr.⁶⁹ Sopiiko näin varhainen ajoitus arkeologian näköaloihin?

Sopii hyvin, sillä se saa tukea muinaislöydöistä: rengassolkien ja korkeakaaristen ketjunktintimien ristikuviot ajoittavat *ristin* aikaisintaan 700- ja viimeistään 800-luvulle, mahdollisesti siis aikaan ennen Idäntien viikinkiretkien alkamista. Kun edellä todettiin, että leveäkehäisten rengassolkien ja korkeakaaristen ketjunktintimien valajat tunsivat ainakin neljäntyyppisiä ristejä, tuntuu uskottavalta, että he tunsivat myös nimityksen *risti*. Yhteisen kielihistoriallisen iän ja yhteisen merkitystaustan vuoksi *ristin* ajoitus voitaneen siirtää myös muihin muinaisvenäjältä lainattuihin kristillisiin termeihin.

Tulkintaan sopii tietysti myös se, että silmukkasoljista, ratassoljesta sekä ketjunktintimien paratiisaiheista päätellen kyseiset valajat tunsivat myös muuta kristillistä

⁶⁸ SKES V, »vapaa».

⁶⁹ Muinaisvenäjän ajoittamisesta ks. Kalima 1952, s. 195. Häkkinen 1990, s. 254; Häkkinen huomauttaa siitä, että muinaisvenäjän (n. 1000–) ja kantaslaavin välistä kielimuotoa eräät tutkijat nimittävät esivenäläiseksi; tämän aikarajoja hän ei kuitenkaan mainitse. Plöger 1973, s. 26–33.

symboliikkaa. Olen jo edellä pitänyt todennäköisenä, että valajat olivat kristittyjä; muuta järkevää tulkintaa ei heidän valoksiensa kristillisille piirteille voine antaa. Mutta kristittyjä he eivät ole voineet olla, elleivät ole tunteneet kristinuskon keskeisiä käsitteitä. Kun edellä mainitut muinaisvenäläiset lainat ovat juuri niitä, on lähellä se todennäköisyys, että solkien ja ketjunktantimien valajat ovat joko tuoneet suomen kieleen nuo uutuudet tai että he ovat omaksuneet ne täällä käyneiltä kristityiltä, joko lähetyssaarnaajilta tai uskoaan levittäneiltä kauppiailta tai valajilta. Kosketusten taustana voi olla venäläisten aktiivinen turkistenhankinta. Tällainen ajatus saisi oivallisen vahvistuksen, jos kielemme sana *turkki* voitaisiin yhdistää muinaisvenäjämästä lainattuun sanaan *turku* 'tori'.

Leveäkehäisten rengassolkien ja korkeakaaristen ketjunktantimien levintä käsittää koko silloisen kalmistovyöhykkeen sen reuna-alueita myöten; Lieksan solki on löydetty sen ulkopuolelta, sanoisinko turkialueelta. Muinaisvenäjämästä lainatuista kristillisistä termeistä päätellen kontaktialueena on ollut Venäjä, ilmeisesti Dneprin varsi. Selitys edellyttää, että kristinusko olisi pesiytynyt Dneprille jo parisen vuosisataa ennen vuotta 988, jolloin Vladimir Suuri antoi kastaa alamaisensa ortodoksiseen uskoon. Tältä osin selitys jää kuitenkin avoimeksi.⁷⁰

Pitemmälle ei tämän kirjoittaja kykene nykyisessä tutkimustilanteessa leveäkehäisten solkien ja korkeakaaristen ketjunktantimien todennäköistä taustaa hahmottelemaan. Mikäli tällainen selityskehys hyväksytään, siitä seuraa se kielihistoriallinen päätelmä, että muinaisvenäläiset kristilliset termit on omaksuttu Suomessa ja että ne ovat levinneet täältä Viroon ja muihin itämerensuomalaisiin kieliin. Päätelmä perustuu siihen, että kristillispiirteisiä solkia tunnetaan pääasiassa Suomesta, jonkin verran Liettuasta ja Itä-Preussista sekä nimeksi Latviastakin, mutta Virosta niitä ei ole mainittu.⁷¹ Päätelmää vahvistaa myös se, että myös korkeakaariset kristillispiirteiset ketjunktantimet näyttävät rajoittuvan Suomeen.

Suomen varhaisin kristillisuus ajoittuu yllättävän vanhaksi, ehkä jo 700-luvun puolelle, mutta viimeistään vuoden 800 tienoille. Se ajoittuu ilmeisesti Ansgarin lähetystyötä hiukan vanhemmaksi, eikä se voine olla ainakaan myöhempää kuin Gotlannin varhaisin kristillinen symboliikka. Kirkkohistoria kaiketi liioittelee jossakin määrin Ansgarin lähetystyön merkitystä, sillä Birkan kristillisyydestä on ajoitettuja esineto-disteita vasta 800-luvun jälkipuoliskolta. Siihen nähden leveäkehäisten solkien ja korkeakaaristen ketjunktantimien todistus on merkittävä, vaikkei meillä vielä olekaan todisteita leveäkehäisiin rengassolkiin ja korkeakaarisiin ketjunktantiin liittyvästä ruumishautauksesta.

Kun solkien kristillinen symboliikka viikinkiajalla rappeutui, on lähellä ajatus, että myös kristinuskokin taantui: yhteydet sen alkulähteille katkesivat ehkä viikinkien ottaessa haltuunsa idänkaupan 800-luvun alussa. Kristillisten valoksien rappeutuminen voi kuitenkin johtua yhtä hyvin siitä, etteivät seuraavat polvet kyenneet enää

---

⁷⁰ Jalo Kalima huomauttaa (Kalima 1952, s. 195) muinaisvenäjämästä omaksuttujen kristillisten lainojen kulttuurihistoriallista merkitystä arvioidessaan: »Niiden ikää arvosteltaessa on kuitenkin muistettava, ettei Venäjän virallista kääntymistä kristinuskoon (n. 1000 j.Kr.) saa pitää rajana, jota aikaisemmin kristillistä terminologiaa ei olisi voitu lainata, sillä kaikki kysymyksessä olevat sanat ovat yleisslaavilaisia ja ne ovat epäilemättä olleet Venäjällä käytännössä jo paljon ennen Wladimir suuren aikaa,...» – Lisättäköön, ettei Kalima lue *raamattua* näihin sanoihin, koska sen merkitys 'Piplia' on myöhäsyntyinen ja rajoittuu suomeen. Mielestäni on silti todennäköistä, että sanan ensisijainen tarkoite on lainautumisaikanakin ollut juuri Piplia.

⁷¹ Leveäkehäisten solkien levinnästä esim. Kivikoski 1939, s. 87–90; Salo 1987 ja 1997; Luoto 1989. Kyseisissä tutkimuksissa viitteitä muuhun kirjallisuuteen.

pitämään yllä sitä valannan klassillispiirteistä tasoa, josta parhaat soljet ja ketjunktantimet todistavat. Mutta hermeettiseen pakanuuteen ei enää palattu: muinaisvenäjistä lainatut kristilliset termit säilyivät. Ne säilyivät senkin jälkeen, kun kristinusko alkoi lähettää voimistuvia impulssejaan Suomeen myös lännestä. Ne olivat juurtuneet siinä määrin, että tekivät vastaavat muinaisruotsalaiset termit tarpeettomiksi; kieleen juurtuneen *vapahtajan* vuoksi suomeen ei siis omaksuttu sanaa *rälssäri (vrt. ruotsin *frälsare*), vaikka omaksuttiinkin 1200-luvun lopussa *rälssi*. Ruotsista lainattujen kristillisten termien periodi alkoi kaikei vasta kirkollisen organisoinnin mukana 1100-luvulla tai aikaisintaan edellisellä vuosisadalla.

LÄHTEET

- Arbman, Holger 1939: Birka. Från forntid och medeltid 1. Stockholm.
- Bröndsted, Johs. 1940: Danmarks Oldtid. Jernalderen. Köbenhavn 1940.
- Bustacchini, Gianfranco (ei painovuotta): Ravenna. Die Mosaikhauptstadt. Ravenna.
- Duczko, Wladyslaw 1985: The Filigree and Granulation Work of the Viking Period. Birka V. Stockholm.
- Duczko, Wladyslaw 1997: Byzantine Presence in Viking Age Sweden. Teoksessa Michael Müller-Wille (Hrsg.) 1997.
- Filip, Jan (Hrsg.) 1966: Enzycklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas. 1. [a-k]. Prag.
- FM = Finskt Museum. Finska Fornminnesföreningens årbok. Helsingfors.
- Fuglesang, Signe Horn 1997: A Critical Survey of Theories on Byzantine Influence in Scandinavia. Teoksessa Michael Müller-Wille (Hrsg.) 1997.
- Giordano, Stefano 1982: Der Glanz Monreales. Palermo.
- Grabar, André 1980: Christian Iconography. A Study of Its Origins. London and Henley.
- Gräslund, Anne-Sophie 1997: The Christianization of Central Sweden from a Female Perspective. Teoksessa Michael Müller-Wille (Hrsg.) 1997.
- Hackman, Alfred 1925: Förvärv till Nationalmuseet åren 1920–22. FM 1925.
- Hallencreutz, Carl F. 1997: What do the Runic Stones and Adam tell us about Byzantine Influences? Teoksessa Michael Müller-Wille (Hrsg.) 1997.
- Heinonen, Riitta 1954: Puvustollisia piirteitä kansainvaellusajalta Huittisten Nanhian Vittaanmäen löydön valossa. SM 1954.
- Heinz-Mohr, Gerd 1988: Lexikon der Symbole. Bilder und Zeichen der christlichen Kunst. 10. Auflage. München.
- Häkkinen, Kaisa 1990: Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa. Tietolipas 117.
- Joffroy, René ja Thénot, Andrée 1990: Initiation à l'archéologie de la France. Tome II. Gallo-Romain et Mérovingien. (Ei painopaikkaa).
- Jokipii, Mauno 1989: Ruotsin ja Länsi-Suomen lähetyspyhimysten muistoja. SM 1989.
- Kalima, Jalo 1952: Slaavilaisperäinen sanastomme. Tutkimus itämerensuomalaisten kielten slaavilaisperäisistä lainasanoista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. 243. osa.
- Kivikoski, Ella 1939: Die Eisenzeit im Aaraflussgebiet. SMYA – FFT XLIII.
- Kivikoski, Ella 1955: Hämeen rautakausi. Teoksessa Hämeen historia I. Esihistoria ja keskiaika. Hämeenlinna 1955.
- Kivikoski, Ella 1963: Kvarnbacken. Ein Gräberfeld der jüngeren Eisenzeit auf Åland. Helsinki.
- Kivikoski, Ella 1973: Die Eisenzeit Finnlands. Bilderatlas und Text. Helsinki.
- Ladner, Gerhard B. 1992: Handbuch der christlichen Symbolik. Gott Kosmos Mensch. Stuttgart und Zürich.
- Lazarides, Paul 1987: Das Kloster Hosios Lukas. Kurzer bebildeter archäologischer Führer. Athen.
- Lazarides, Paul, Daphni: Das Kloster Daphni. Kurzer bebildeter archäologischer Führer. Athen. Painovuotta ei ilmaistu.
- Luoto, Jukka 1989: Suomen varhaiskristillisyydestä. SM 1989.
- Luoto, Jukka 1997: Suomen varhaiskristillisyydestä. Historiallinen Aikakauskirja 2/1997.

- Moora, H. 1929, 1938: Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. Tafeln zum I. Teil. II Teil: Analyse. *Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused* XXV, Tartu – Dorpat 1929, XXIX, Tartu 1938.
- Museovirasto (julkaisija) 1994: Terra tavorum. Hämmäläisten maa. Vammala.
- Müller-Wille, Michael (Hrsg.) 1997: Rom und Byzanz im Norden. Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des 8.–14. Jahrhunderts. Band 1. Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Mainz.
- Nerman, Birger 1945: När Sverige kristnades. Stockholm.
- Nordman, C. A. 1924: Karelska Järnålderstudier. SMYA – FFT XXXIV:3.
- Plöger, Angela 1973: Die russischen Lehnwörter der finnischen Schriftsprache. Wiesbaden.
- Purhonen, Paula 1992: Arkeologisen löytöaineiston tarjoamista mahdollisuuksista kristinuskon varhaisvaiheiden tutkimuksessa. Teoksessa *Kyösti Julku* (toim.), Suomen varhaishistoria. *Studia Historica Septentrionalia* 21. Rovaniemi.
- Purhonen, Paula 1997: East and West in Early Finnish Christianity. Teoksessa Michael Müller-Wille 1997.
- Reuterswärd, Patrik 1982/3: The Forgotten Symbols of God. *Konsthistorisk tidskrift. Årgång* 1982, Häfte 3. Stockholm.
- Rice, David Talbot 1994: Art of the Byzantine Era. London.
- Salo, Unto 1957: Lappeen Kauskilan varhaiskeskiaikainen kalmisto. SM 1957.
- Salo, Unto 1987: Suomen kristillistymisen varhaisvaiheista. Teoksessa *Studia Historica in Honorem Vilho Niitemaa*. Turun Historiallinen Arkisto 42. Turku.
- Salo, Unto 1989: The Early Stage of Finland's Conversion to Christianity. Teoksessa *Byzantium and the North. Acta Byzantina Fennica*. Helsinki.
- Salo, Unto 1995: Kristinuskko ennen kristinuskoa Suomessa. *Historiallinen Aikakauskirja* 1/1995.
- Salo, Unto 1997: Früher christlicher Einfluss in Finnland. Teoksessa Michael Müller-Wille (Hrsg.) 1997.
- Sarvas, Anja 1979: Nastolan esihistoria. Teoksessa Anneli Mäkelä, *Nastolan historia I*. Jyväskylä.
- Schauman, Marianne 1971: Finska kedjegarnityr. Helsingin Yliopiston arkeologian laitos. *Moniste n:o 2*.
- Schmiedelm, M. 1955: Arheoligitseskie pamjatniki perioda razlozenija rodovogo stroja na severo-vostoke Estonii. Tallinn.
- Schmiedehelm, M. H. 1983: Koillis-Viron varhaisrautakausi, 500 eaa. – 500 jaa. *Suomennos Schmiedehelm 1955:stä*. Helsingin Yliopiston arkeologinen laitos. *Moniste n:o 31*. Helsinki.
- SKES I–VII = Suomen kielen etymologinen sanakirja I, Y. H. Toivonen, 1955; II, Y. H. Toivonen, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, 1958; III, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, 1962; IV, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, 1969; V, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, Reino Peltola, 1975; VI, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, Reino Peltola, 1978; VII, Sanahakemisto, Satu Tanner, Marita Cronstedt, 1981. Helsinki.
- SM = Suomen Museo. Helsinki.
- SMYA = Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja. Helsinki.
- SSA 1 ja 2 = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1, A-K, päätoimittajina Erkki Itkonen ja Ulla-Maija Kulonen, Helsinki 1992. SSA 2, L-P, päätoimittajana Ulla-Maija Kulonen, Helsinki 1995.
- Staats, Reinhart 1977: Missionsgeschichte Nordeuropas. Eine geistesgeschichtliche Einführung. Teoksessa Michael Müller-Wille (Hrsg.) 1997.
- Staecker, Jörn 1997: Bremen – Canterbury – Kiev – Konstantinopel? Auf Spurensuche nach Missionierenden und Missionierten in Altdänemark und Schweden. Teoksessa Michael Müller-Wille (Hrsg.) 1997.
- Vahtola, Jouko 1997: Die Christianisierung und kirchliche Entwicklung Finnlands im 12. und 13. Jahrhundert. Teoksessa Michael Müller-Wille (Hrsg.) 1997.

SUMMARY

Christianity before Christianity in Finland (II)

In an article entitled 'Kristinusko ennen kristinuskoa Suomessa' ('Christianity before Christianity in Finland') published in *Historiallinen Aikakauskirja* 1/1995 the present author argued that knowledge of Christianity had been adopted in Finland since the Migration Period. At that stage, so-called bird's head pins appear in the archaeological record. These objects are derived from Provincial Roman Christian brooches and pins. Dating from the Merovingian Period are a number of presumably Swedish-made objects with Christian-derived symbols or decorative motifs such as the four-lobed so-called St. John's crosses and the elk and snake motif. We can deduce via analogy that direct or artefactually reflected information on Christianity was adopted in Finland.

Around the year 800 Western impulses were matched by the influence of the Eastern Church. This was so strong that it appears to have led to the formation of initial cells of Christians. Eastern Christianity is evinced by so-called wide-brimmed ring brooches (ca. 40 specimens) and high-arched chain-bearers, their four cross types, six-lobed St. John's crosses, wheel and palmetto motifs and symbols of paradise. Christian aspects are most clearly expressed in two ring-cross brooches, in which a Maltese cross is circumscribed by a geometricized wreath design. This is the central symbol of Christianity linked to the wreath of victory.

Because the brooches and chain-bearers were cast in Finland, those who created the objects must have been familiar with Christianity. We can deduce that they wanted to proclaim the new faith and were obviously Christians. The artefact forms and the stylistic features of the symbols point to the influence of the Byzantine church. This is also evinced by Christian terms adopted in Finnish as loan words from Ancient Russian: *pakana* (pagan), *pappi* (priest), *risti* (cross), and possibly also *raamattu* (Bible) and *suntio* (sexton). The author suggests that the Ancient Russian loans *vapaa* (free) and *vapaus* (freedom) should also be placed in this connection, because the Finnish word for saviour (*vapahtaja*), a core Christian term, is derived from them. According to linguistic chronology these Christian terms were adopted during the period from ca. AD 600 to 800.

Docent Jukka Luoto has criticized these interpretations in various connections, to which the present author responds with further arguments. Among other points, the author demonstrates that the wide-brimmed ring-cross brooches of the Merovingian Period derive from 6th-century Byzantine court dress, as shown by the mosaic of Ravenna presenting the Empress Theodora. The contradictions and superficiality of Luoto's criticism are also noted as well as his untenable conclusions even when they are based on observations that are correct as such.